

**Philosophy and humanities**

Web Address: [philosophyandhumanities.ir](http://philosophyandhumanities.ir)

Email: [philosophyandhumanities@irip.ac.ir](mailto:philosophyandhumanities@irip.ac.ir)

Tel: +982166492169

Attribution-NonCommercial 4.0 International

(CC BY-NC 4.0)

Open Access Journal

## Philosophy and humanities

Vol. 1, Number 1, spring and summer 2023, Serial Number 1

### The Role of Anthropology in Social Science and Humanities

pp: 83-105

Seyed Saeid Zahed Zahedani\*

#### Abstract

Is anthropology a good starting point for social science and humanities studies? Looking at the relationship between individual and society, would be helpful. Individual and society makes a whole through relations. Social relations generate individual identities. The whole society shape its identity according to the sum of individuals, and upper social systems. There is a kind or relationship between individual, society and relations that we name it invigoration (Taghavvom); they enliven each other. Society shapes by the sum of individuals; individuals determine by relations; relations show the direction; the direction is determined by the society in regard of its role in the upper system. In the studies it is impossible to recognize one without seeing the others. If we start from the anthropological point of view, without

---

\* Associate Professor of Sociology, Institute for Social Science and Humanities Development, Shiraz University. Email: [zahedani@shirazu.ac.ir](mailto:zahedani@shirazu.ac.ir)  
Recived date: 27/5/2023 Accepted date: 17/9/2023

considering the others, we will have a misleading start in social sciences and humanities studies.

**Keywords:** ontology, sociology, essentialism, actor, structure

### Extended Abstract

This article would like to answer this question: is anthropology a good starting point for social science and humanities studies? The relationship between individual and society, is one of the long-lasting debates in sociology. Viewpoints on the different aspects of the relationship between the individual and society in social actions can be divided into three groups. The first includes those which locate dominance with the individual; the second, consists of outlooks accepting the priority of the social structures; and the third, comprises ideas which interpret the relationship between individual and society as the main subject of concern. The first category can be named *individualist*, the second group *social determinist*, and the third one *relationist*. Individualists consider the actors and/or their actions as dominant elements in social matters. They count cognition, ideas, ethics, beliefs, identity, consciousness, role and behavior, as major factors of social formations. Social determinists look at society, social context, social conditions, social structure, classes, and so on, as the determinant of agencies actions and social relations. For the third group, relationists, the prime role goes to those phenomena that bring individuals together to make a society. According to the perspective, solidarity factors are important. Rules, organizations, ideology, collective interest, collective will, collective beliefs, collective identity, mood, and so forth are some examples of the crucial explanatory concepts. It should be mentioned here that these tendencies are not strictly divided from one another in practice. 'Agency', 'relations', and 'social conditions' all find some place in the descriptions of most writers, but how they are regarded and the amount of emphasis devoted to each differs markedly.

Those sociologists who are mainly following Max Weber's tradition, are studying the social entity through the looking glass of actor or individual, some others are in favor of Carl Marx idea, following social phenomena throw social concepts or structure, and still others, social interactionist, are like Blumer, Eric Fromm and so forth. In this article's investigation of the 'individual', 'society', and their 'relations' will assume that they have a mutual interrelationship in social realities. Our starting point is that of 'balance' between these three forces. Agencies are social actors and their deeds; the social system is a phenomenon with its own consequences and properties; and relations - rules, structures, and organizations, in Giddens's language - are the linkages between the individuals, whose collective accomplishments at a particular time and space form the social system. Archer's emphasis, as the other realist scholars, is on the two first elements - individual and society - and Giddens's stress is on the third - relations. In this article we are in effect following a combination of their ideas. One can distinguish between the individual, society, and their relationship but they

are inseparable in any social formation. Through the centuries we have had the 'individual', the 'society', and, also, the 'relations' as the social roads, boundaries and walls, according to Giddens, for individuals' activities, operating in social formations. Generally, in all social systems, individuals affect society according to their characteristics, society influences them by its properties, and social relations play their own part as the routes for matching the individual features with the social opportunities, and vice versa. None of these elements can be neglected. Each of them intervenes as a dimension of a social system. Over time individuals, being affected by the prior social conditions, act according to the constraints and opportunities of a social context and bring change to it.

Following the discussion, this paper believes that social relations generate individual's identities. The whole society shape its own identity according to the sum of individuals, and the direction of upper social systems. These three entities are integrated with each other. We name the type of relationship between individual, society and relations as invigoration (Taghavvom); they enliven each other. Society shapes by the sum of individuals; individuals' action determine by relations; relations show direction; the direction is determined by the society in regard of its role in the upper system. Following this idea, we believe that in social science and humanities studies it is impossible to recognize one without seeing the others, because their identity is in relation with the type of their accomplishment. Accordingly, if we start from the anthropological point of view, without considering the two other factors, we will have a misleading start in social sciences and humanities studies.

### References

- Archer, Margaret S., 1995: *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach* (Cambridge, Cambridge University Press).
- Bourdieu, Pierre, (1984) *Distinction*, London, Routledge.
- Craib, Ian, (1992) *Modern Social Theory, From Parsons to Habermas*, London Harvester, Wheatsheaf.
- Giddens, Anthony, 1984: *The Constitution of Society* (Cambridge, Polity Press).
- Habermas, J. (1987) *The Theory of Communicative Action*, Vol. 2, Cambridge, Polity Press.
- Marx, Karl, 1888: *Manifesto of the Communist Party* (Chicago, Charles H. Kerr).
- Weber, Max, 1930: *The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism*, trans. Talcott Parsons (New York; Charles Scribner's Sons).

فلسفه و علوم انسانی، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۲، صفحات ۸۳-۱۰۵

## نقش انسان شناسی در مطالعات علوم انسانی

سید سعید زاهد زاهدانی\*

### چکیده

آیا انسان شناسی مدخل مناسبی برای ورود به مطالعات علوم انسانی است؟ برای پاسخ به این سوال به بحثی در مورد هستی شناسی جامعه می پردازیم. فرد و جامعه از طریق ربط با یکدیگر جامعه را تشکیل می دهند. با توجه به این که نوع روابط اجتماعی است که به افراد هویت می بخشد و کل نیز در ربط با زمینه یا نظام های مافوق هویت می یابد، نوعی ارتباط متقابل بین فرد و جمع و رابطه برقرار است که به آن تقویم می گوئیم: افراد در ربط تعیین می یابند، ربط دارای جهت است، جهت را جمع با توجه به نقشی که در نظام مافوق بازی می کند معین می کند. نمی توان هیچ کدام را بدون توجه به دیگران شناخت. بنابراین اگر بخواهیم مطالعات علوم انسانی را از انسان شناسی شروع کنیم چنین راه ورودی به بحث می تواند گمراه کننده باشد.

**کلمات کلیدی:** هستی شناسی، جامعه شناسی، اصالت ذات، فاعل، ساختار.

### مقدمه

برای دریافت نقش انسان شناسی در مطالعات علوم انسانی لازم است به مطالعه رابطه فرد و جامعه پردازیم. به عبارت دیگر لازم است دریابیم که آیا انسان می تواند جدای از جامعه ذاتی داشته باشد؟ اگر انسان دارای ذات جدای از جامعه باشد می تواند

\* دانشیار پژوهشکده تحول در علوم انسانی، دانشگاه شیراز. رایانامه: zahedani@shirazu.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۶/۲۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۳/۶

مستقلاً مورد مطالعه قرار گیرد و یا منشأ مطالعات دیگری قرار گیرد، اما اگر وجود او وابسته به وجود چیز دیگری مانند جامعه باشد لازم است همواره با توجه به آن او را مطالعه کنیم تا دریافت درستی از آن داشته باشیم. در این صورت مطالعه انسان‌شناسی بدون توجه به جامعه‌شناسی نمی‌تواند آغاز مناسبی برای مطالعه دیگر پدیده‌های انسانی و اجتماعی باشد.

رابطه فرد و جامعه در اندیشه‌های اجتماعی و نظریات جامعه‌شناختی جایگاه ویژه‌ای را به خود اختصاص داده است. هر چند این موضوع در هستی‌شناسی اجتماعی، که در رشته فلسفه قرار می‌گیرد، مورد بررسی واقع می‌شود، اما به علت تأثیر زیاد، در نظریه‌های جامعه‌شناختی نیز بسیار مورد توجه می‌باشد. اندیشمندان اجتماعی برای این که بدانند می‌توانند برای جامعه وجودی جدای از افراد آن، به عنوان یک کل، در نظر بگیرند یا نه، هر کدام به نحوی به مسئله رابطه فرد و جامعه پرداخته‌اند؛ و این بحث همچنان ادامه دارد. این توجه به حدی است که یکی از نویسندگان بنام کتب نظریه‌های اجتماعی - بیان کرایب<sup>۱</sup> - از این قلب و گرایش به دو سر طیف فرد و جامعه، برای دسته‌بندی نظریات مدرن جامعه‌شناسی استفاده کرده است. او در کتاب *نظریه اجتماعی مدرن، از پارسونز تا هابرماس*<sup>۲</sup> معتقد است که نگاه اصلی نظریه‌پردازی جامعه‌شناختی حول محور توجه به فرد و یا جامعه دور می‌زند. به عقیده او اندیشمندان متأخر جامعه‌شناسی برای رسیدن به نگاهی جامع‌تر تلاش نموده‌اند به این دو موضوع هم‌زمان و در یک پیوند غیر قابل تفکیک بنگرند. از نظر او ارجحیت اندیشه هابرماس بر دیگر اندیشمندان اجتماعی همین نگاه دو جانبه او به فرد و جامعه است (Craib, 1992: 231-232). به عبارت دیگر می‌توان گفت که اندیشمندان جامعه‌شناسی به این دریافت غالب رسیده‌اند که هیچ‌کدام از فرد و جامعه را نمی‌توان بدون توجه به دیگری مورد مطالعه قرار داد. یعنی می‌توان به این نتیجه رسید که برای فرد و جامعه نمی‌توان ذاتی مستقل از یکدیگر در نظر گرفت، چرا که در واقعیت عینی این دو از یکدیگر جدائی ناپذیرند.

در این مقاله ضمن معرفی اجمالی اندیشه‌های متکی به یکی از این ابعاد هستی‌شناختی اجتماعی، به معرفی نظریه خود پیرامون مؤثر بودن هم‌زمان فرد و جمع و علاوه بر آن رابطه بین این دو، می‌پردازیم. از دیدگاه این نویسنده "فرد-جمع-رابطه" یک وجود سه بعدی است که ابعاد آن متقوم به یکدیگر هستند. همه پدیده‌های اجتماع از

این سه بعد برخوردارند و هیچ پدیده اجتماعی نیست که فاقد یکی از این ابعاد باشد. معتقدیم که هر یک از این سه بعد در عینیت دارای ذات مستقل نیستند و وجودشان وابسته به وجود دو دیگر است. از این رو بر آنیم که برای مطالعه در مورد هر یک از این سه وجود لازم است هر سه را توأمان در نظر بگیریم و آنان را در یک کل مورد مطالعه قرار دهیم.

روش این تحقیق سندی و استفاده از بحث منطقی می باشد. با مراجعه به متون دست اول و دوم از نظریات و اندیشه های جامعه شناسان در زمینه هستی شناسی جامعه، با استفاده از منطق سیستم تکاملی، تلاش در اثبات مدعای هستی شناسی خود مبنی بر تقوم فرد، جمع و رابطه می نمائیم و بر پایه آن بحث می کنیم که انسان شناسی نمی تواند مبدأ ورودی خوبی برای مباحث علوم انسانی باشد.

در مورد منطق سیستم تکاملی لازم به توضیح است که همان منطق سیستمی است با این تفاوت که برای خروج از دایره بسته سیستم و قائم به ذات بودن آن، هر سیستم یا نظامی را در نظام مافوق خود ملاحظه می کند. زیرا جهت وجودی هر موجودی وابسته به زمینه ای که در آن زیست می کند و جزئی از آن است، تعریف می شود. اگر جهان را یک واحد و به صورت نظام های تو در تو در نظر بنگریم، وجود هر موجود وابسته به نظام مافوق خود است و نمی تولد قائم به ذات باشد. اگر او را منفک از جهان پیرامون آن و قائم به ذات در نظر بگیریم، انفصالی در بین موجودات فرض می شود که نمی تولد پیوستگی و هماهنگی جهان توحیدی و حرکت تکاملی موجودات در نظم جهانی را توضیح دهد.

#### دیدگاه‌ها در رابطه فرد و جامعه

مروری بر نظریات جامعه شناسی از گذشته تا کنون آشکار می سازد که نظریه های مختلف در باره رابطه فرد و جامعه در کنش های اجتماعی را می توان به سه گروه تقسیم نمود. اول آن دسته که فرد را در تشکیل جامعه غالب می دانند، دوم اظهار نظر هائی که ساخت اجتماعی را ارجح می شناسند، و سوم آن گروه از نظریات که رابطه بین فرد و جامعه را موضوع اصلی مورد توجه خود قرار داده اند. می توانیم دسته اول را فردگرا، گروه دوم را جامعه گرا و سوم را رابطه گرا بنامیم. فردگراها کنشگر و یا کنش آنان را عنصر غالب در موضوعات اجتماعی می دانند. آنها شناخت، نظرها، اخلاقیات، اعتقادات، هویت، آگاهی، نقش، رفتار و از این قبیل را به عنوان عمده ترین

عامل یا عوامل تشکل اجتماعی می شناسند. جامعه گراها جامعه، زمینه اجتماعی، شرایط اجتماعی، ساخت اجتماعی، طبقات و نظائر این ها را تعیین کننده رفتار فاعلها و روابط اجتماعی تلقی می نمایند. برای دسته سوم، یعنی رابطه گراها، نقش اصلی به آن پدیده هائی تعلق می گیرد که افراد را کنار هم جمع می کنند تا یک جامعه ساخته شود. بر اساس این دیدگاه عوامل انسجام دهنده مهم هستند و به نوع رابطه توجه می کنند. قوانین، سازمان ها، ایدئولوژی، منافع جمعی، اراده جمعی، عقائد جمعی، هویت جمعی، حالت جمعی و امثال این ها موارد عمده ای هستند که مفهوم "رابطه" یا "روابط" را در این نظریات می رسانند(زاهد، ۱۳۸۱: ۲۶).

باید خاطر نشان سازیم که در مطالعات عملی و حتی نظریه پردازی های این گرایش های فکری در عمل فرد و جمع و رابطه به کار گرفته می شوند و این مفاهیم کاملاً از یکدیگر تفکیک شده نیستند(همان: ۲۷-۲۶). در عین حالی که برای هر یک ذات جدا در نظر می گیرند اما مفاهیم "فاعل"، "روابط"، و "شرایط اجتماعی" هر کدام برای خود در نظریات مختلف جائی دارند، اما اینکه چگونه تلقی شوند و یا چه مقدار تاکید روی آنها گذاشته شود، و چه نوع رابطه این بین آنان برقرار نمایند، در دسته بندی نظریات گفته شده مشخصاً تفاوت وجود دارد. باید دید که در هر نظریه اجتماعی تأثیر اصلی در تغییرات اجتماعی، چه در داخل خود وجود اجتماعی و چه در تأثیر گذاری بر دیگر پدیده ها را به کدامیک از این عوامل می دهند. هر کدام از این عوامل در تأثیر گذاری ارجح شناخته شود، نظریه حول محور اهمیت آن سامان می یابد و گرایش نظری به آن سمت می رود.

دسته بندی نویسندگان موضوعات اجتماعی در سه گروه اصلی فردگرا، رابطه گرا، و جامعه گرا به ما فهم بهتری از جریان تفکر در این زمینه می دهد، و به ما کمک می کند تا وقتی "فاعل"، "روابط"، و "شرایط اجتماعی" را سه بعد از یک چیز در نظر می گیریم، دیدگاه جامع تری پیدا کنیم. این دسته بندی همچنین به ما محدودیت هر نظریه را که ناشی از نگرستن از یک زاویه خاص می باشد، نشان می دهد. در همه زمینه های فهم و درک اجتماعی، نگرستن از یک زاویه هستی شناختی محدود، می تواند موجب کم انگاشتن توان دیگر عوامل بیانگر موضوع و در نتیجه غیر کامل شدن توصیف گردد. علاوه بر این که عدم توجه به وابسته بودن این سه مفهوم به یکدیگر چهره مخدوشی از آنان را به ذهن متبادر می نماید.

### فردگرایی ماکس وبر

تحلیل رابطه فرد و جامعه از دیدگاه فردگرایانه به خوبی در آثار ماکس وبر<sup>۳</sup> قابل مشاهده است. او با معرفی "کنش معنی دار"<sup>۴</sup> به اهمیت درک افراد در جریان های اجتماعی اشاره می نماید. بدون آنکه بخواهیم به تحلیل جزئیات نظر او وارد شویم، می توانیم نظریه ظهور نظام سرمایه داری او را به شرح زیر خلاصه کنیم: زمینه بروز نظام سرمایه داری و انقلاب صنعتی را عقاید جدیدی به نام اخلاقیات پروتستان فراهم نمود. این عقائد در اروپا ظهور یافت و بر افکار و انگیزه های تعداد زیادی از مردم غرب اثر گذاشت (وبر ۱۹۳۰). پروتستانیزم خردگرایی، البته از نوع ابزاری آن را، و دیگر دریافت های فردگرایانه را در بین اجتماعات اروپائی رواج داد و این نوع اخلاقیات جریان رشد سرمایه داری را تسهیل نمود. سنت فکری بنا گذاشته شده توسط وبر در نظریات جامعه شناسی ادامه یافت و یک جریان فکری ساخت که به "وبرین"<sup>۵</sup> معروف است و ما می توانیم اثرات آنرا بخصوص در نوشته های تالکوت پارسنز<sup>۶</sup> مشاهده کنیم (زاهد، ۱۳۸۱: ۲۸-۲۷).

### جمع گرایی مارکس

تحلیل تسلط جامعه بر فرد بیشتر با نام مارکس<sup>۷</sup> همراه است. مارکس از اهمیت عوامل اجتماعی و تاثیر آنان بر کنش فرد سخن می گوید. اگر بخواهیم نظریه او را ساده نمائیم می توان گفت که او معتقد است انقلاب سرمایه داری از تاریخ برخورد طبقات نشات گرفته و افراد اجباراً از قوانین تخاصم طبقاتی پیروی نموده اند (مارکس ۱۸۸۸). مارکسیسم هم به عنوان یکی از شاخه های عمده تفکرات جامعه شناسانه باقی مانده و در تاریخ این رشته مرتباً تجدید شده است. گرچه گفته می شود که این نوع جبرگرایی اجتماعی در دیگر متفکرین عمده نظیر دورکیم<sup>۸</sup> نیز وجود دارد، اما جبرگرایی اجتماعی بیشتر با نام مارکس مشهور است (همان: ۲۸).

بدیهی است که فرد و جامعه دو واقعیت با آثار مخصوص به خود هستند. اگر تاریخ را مرور کنیم نقش افراد مشهور مرتباً بحث شده است. اما آیا می توان گفت که این افراد بدون توجه به نوع رابطه ای که با جامعه داشته اند و بدون وجود امکانات اجتماعی کاری صورت داده اند؟ آنها با رفتار در زمینه اجتماعی خود با توجه به امکانات و محدودیت های زمانشان و نوع ارتباطی که با این امکانات و محدودیت ها برقرار نموده اند عمل کرده اند. البته اگر نقش افراد را ندیده بگیریم ممکن نیست



بتوانیم وقایع را توضیح دهیم. اما اگر شرایط اجتماعی را نادیده بگیریم تاریخ به صورت صفحات بی پایانی از داستان سرائی در مورد افسانه های افراد معروف در خواهد آمد. فرد و جامعه هر دو در تحولات تاریخی نقش و اهمیت خودشان را داشته اند. فرد خواص خود را دارد و جامعه نیز با خصلت مندی های خویش وجود دارد. تاریخ طولانی فردگرایی و ساخت گرایی به عنوان دو مکتب فکری متفاوت خود دلیل دیگری برای پذیرفتن خصلت مند بودن فرد و جامعه است (همان: ۲۹-۲۸).

### رابطه گرایی کنش متقابل گرایان

فهم رابطه گرایانه کنش اجتماعی با مکتب کنش متقابل اجتماعی<sup>۹</sup> همراه است. این متفکران عوامل کنش متقابل اجتماعی را مهمترین عنصر موضوعات اجتماعی تصور می نمایند. تصور می رفت به وجود آمدن این مکتب بتواند نقطه پایانی بر نبرد بین فردگراها و جامعه گراها بگذارند و یک تلفیق جلید در تفکر اجتماعی به وجود آورد. مکتب تازه ای در معرفت اجتماعی به وجود آمد اما در خود همین مکتب دور دوم از مقابله فردگرایی و جمع گرایی ادامه یافت. در این مکتب عده ای گرایش به فردگرایی دارند، مثل مید<sup>۱۰</sup> و گروه دیگری تمایلات جامعه گرایانه دارند، مانند اریک فرم<sup>۱۱</sup>. متمرکز شدن بر روابط متقابل بین فرد و جامعه ریشه در منطق دیالکتیک دارد. بر اساس این منطق فرد و جامعه دو وجود مشخص هستند که در جریان زندگی بر یکدیگر تاثیر می گذارند و یکدیگر را از طریق کنش متقابل به وجود می آورند. آنها دو موضوع متفاوت هستند که از طریق روابط یا کنش متقابل نمادی به یکدیگر مرتبط می گردند. کنش متقابل اجتماعی گراها تلاش می نمایند تا تعادلی بین تاثیرات فرد و جامعه از طریق تمرکز بر عوامل ارتباطی ایجاد کنند، اما هیچ یک از آنان به طور کامل موفق به ایجاد این تعادل نشده اند. در نوشته هایشان یکی از دو طرف، یعنی فرد یا جامعه غالب شده اند (همان، ۱۳۸۱: ۳۰-۲۹).

### نظریه رئالیستی آرچر<sup>۱۲</sup>

آرچر با تمسک به مفاهیم "از بالا به پائین رفتن" و "از پائین به بالا رفتن" به بحث پیرامون نقش فرد و جامعه در پلویه های اجتماعی پرداخته است. از نظر او "رفتن از بالا به پائین"، یعنی حرکت از "ساخت به فاعل"، که نوعی فهم "اجتماع گرا"<sup>۱۳</sup> و "رفتن از پائین به بالا"، یا حرکت از فاعل به ساخت، نوعی تحلیل فردگرایانه<sup>۱۴</sup> از رابطه

بین فرد و جامعه است (آرچر ۱۹۹۵، ۴-۳). او این بحث را مطرح می‌کند که فاعل و ساخت از یکدیگر مجزا بوده و غیر قابل تقلیل به یکدیگرند (آرچر ۱۹۹۵، ۱۴). آرچر معتقد است کسانی که تلاش می‌نمایند تا مسئله رابطه فرد و جامعه را از طریق معرفی دیدگاه‌های روابط متقابل حل کنند در واقع جدا بودن صفات و قدرت فرد و جامعه را انکار می‌نمایند (آرچر ۱۹۹۵، ۱۴). از نظر او آن‌ها به عوض پرداختن به "بازیگری فرد و جامعه در مقابل هم، به بررسی انعکاس آن‌ها در یکدیگر پرداخته‌اند" (آرچر ۱۹۹۵، ۱۵) (همان: ۳۰). لازم به ذکر است که چون آرچر برای فرد و جامعه ذات مستقل قائل می‌شود نمی‌تواند نوع و شیوه اثرگذاری آنان بر یکدیگر را توضیح دهد. دو ذات متباین چگونه می‌توانند در یکدیگر اثر داشته باشند و در یکدیگر تغییر ایجاد کنند؟

معتقدین به کنش متقابل اجتماعی ما را به سومین بعد از رابطه فرد و جامعه متوجه می‌نمایند. از نظر ما روابط مانند حاملانی هستند که اتصال بین این دو عنصر در ارتباط متقابل را، ممکن می‌سازند. موضوعاتی که بر یکدیگر تاثیر متقابل می‌گذارند می‌باید با این عنصر میانی به نحوی آشنا باشند. برای توضیح مطلب مثال ساده‌ای می‌آوریم. در یک جامعه مردم سالار "مردم سالاری" نوعی ارتباط بین "مردم" و "نظام سیاسی" به حساب می‌آید. در چنین جامعه‌ای "مردم" و "نظام سیاسی" بر اساس میزان وفاداریشان به اصل "مردم سالاری" قضاوت می‌شوند. اگر چنین قابلیت، یعنی وفاداری به مردم سالاری، در "نظام سیاسی" و "مردم" وجود نمی‌داشت مردم سالاری در آن جامعه رخ نمی‌داد. به عبارت دیگر، "نظام سیاسی" به عنوان یک پدیده اجتماعی، "مردم" به عنوان مجموعه افراد، و "مردم سالاری" به عنوان رابطه بین آنها سه وجود مهمی هستند که جامعه مردم سالار را ممکن می‌سازند. اگر حتی یکی از آنان غایب باشند چیزی به اسم جامعه مردم سالار به وجود نمی‌آید (همان: ۳۱-۳۰). مثال بالا به خوبی برای ما توضیح می‌دهد که وجود این هر سه به یکدیگر متقوم است و هر یک دیگری را به گونه خاصی معرفی می‌کند و خصلت مند می‌سازد.

### نظریه گیدنز

در نوشته‌های مربوط به رابطه فرد و جامعه عقاید گیدنز<sup>۱۵</sup> در ارتباط با نظریه ساختارمندیش<sup>۱۶</sup> از اعتبار خاصی برخوردار است. او هم مانند هابرماس تلاش دارد تا توافقی بین فرد و جامعه در پدیده‌های اجتماعی ملاحظه کرده قواعد آن را به دست

آورد. تلاش او برای ایجاد تعادلی بین فرد، جامعه و روابط بین آنها به نظر می رسد که از بسیاری از دیگران موفق تر باشد. در این باره او سه مفهوم معرفی می نماید: الف) فاعل<sup>۱۷</sup>، ب) ساخت<sup>۱۸</sup>، و ج) نظام اجتماعی<sup>۱۹</sup>. گیدنز نقشی که فاعل و شرایط اجتماعی در ارتباط با یکدیگر ایفا می نمایند را به شرح زیر توضیح می دهد: "فاعلین در و از طریق فعالیتشان شرایطی را که فعالیت آنان را ممکن می سازد مجدداً تولید می نمایند" (گیدنز ۱۹۸۴، ۲). او در توضیح بیشتر مطلب چنین می گوید: "جوامع بشری یا نظام های اجتماعی به خودی خود بدون انسان های فاعل نمی توانند وجود داشته باشند. اما این بدان معنا نیست که کنشگران نظام های اجتماعی را می سازند: آن ها به تولید مجدد نظام های اجتماعی یا به انتقالشان از شرایطی به شرایط دیگر می پردازند. آن ها آنچه را که در جریان تجربه اجتماعی<sup>۲۰</sup> قبلاً ساخته شده بود باز سازی می نمایند. ... به طور کلی ... هر چه گستره زمانی - مکانی نظام اجتماعی بیشتر باشد - یعنی هر چه نهاد آن در زمان و مکان وسیع تری قرار گرفته باشد - در مقابل تغییرات و تاثیراتی که هر فرد فاعل می خواهد به وجود آورد مقاوم تر خواهد بود. این مفهوم ایجاد محدودیت به همان اندازه توانمند نمودن است. گستره زمان - مکان برخی از امکانات را از حیطة عمل انسان می گیرد و در همان حال مقدرات دیگری را ایجاد می کند" (گیدنز ۱۹۸۴، ۱۷۱) (همان: ۳۲-۳۱).

ساخت، مفهوم مهمی در نظریه اوست اما تا حدودی بر خلاف مفهوم متعارف آن به نهادها اطلاق نمی گردد بلکه به عنوان "قوانین و منابع به حساب می آید. ساخت به طور مداوم در تولید مجدد نظام اجتماعی مداخله می کند و جزء اصول نظریه ساختارگرایی است ... می توانیم بگوئیم که ساخت به سیما های نهادی شده (آثار ساخت گرفته) جوامع گفته می شود (گیدنز ۱۹۸۴، ۱۸۵). در توضیحات بیشتر می گوید: "... ساخت" یک دسته بندی کلی است که شامل تمام مفاهیم ساختی زیر می گردد: ۱) اصول ساختی: اصول سازمان تمامیت های اجتماعی؛ ۲) ساخت ها: مجموعه قوانین - منابعی که در شکل بندی نظام های اجتماعی درگیر می شود؛ ۳) آثار ساختی: سیمای نهادی شده نظام های اجتماعی که در عرصه زمان و مکان ساخت یافته اند" (گیدنز ۱۹۸۴، ۱۸۵) (همان: ۳۲).

بر اساس نظریه ساختارگرایی نظام های اجتماعی "شامل فعالیت های از قبل تنظیم شده فاعلین انسانی می شود که در عرصه زمان و مکان باز سازی شده اند" (گیدنز

۱۹۸۴، ۲۵)، و "به صورت عمودی و افقی در تمامیت های اجتماعی که نهاد های آن "مجموعه های شکل گرفته" را فرم می دهد سازمان یافته اند (گیدنز ۱۹۸۴، ۱۷۰)(همان).

در این نظریه تاکید گیدنز بر روی ساخت (که به تعبیر دیگر می توان از آن به عنوان روابط نام برد) است، گرچه فرد و جامعه را هم نادیده نمی گیرد. او به همه آنها در یک زمان و مکان می نگرد. از نظرش "جامعه" به طور آشکار نسبت به افراد کنشگر، به آن مفهومی که محیط اطراف نسبت به آن ها خارجی محسوب می شود، خارجی نیست" (گیدنز ۱۹۸۴، ۱۷۲). برتری گیدنز نسبت به کسانی است که این سه جزء را از یکدیگر جدا می کنند و تلاش می کنند به فرد و جامعه از زاویه یکی از آنها بنگرند. اما به هر حال آرچر ادعا می کند که تاکید گیدنز بر فرد بیشتر از دیگر عوامل است (آرچر ۱۹۹۵، ۹۸) زیرا بر اساس مباحث آرچر، وجود فرد و جامعه موضوعیت دارد نه روابط بین آن ها(همان: ۳۳-۳۲). از دیدگاه این قلم تأکید گیدنز روی ساخت که عنصری رابطه ای است می باشد. او در نظریه ساختارمندی خود تا حدی به تقوم بین فرد و جامعه و رابطه بین آنان نزدیک شده است اما چون برای هر یک ذاتی مستقل در نظر دارد نمی تواند یگانه و کل شدن آنان را ملاحظه کند.

آرچر ضمن انتقاد از کسانی که یک جزء را در جزء دیگر حل می نمایند به فرد و جامعه یا فاعل و ساخت در طول زمان می نگرد. او به علت این که گیدنز این دو جزء را از یکدیگر جدا نمی نماید به انتقاد از نظریه ساختارمندی می پردازد. "چون ساخت از فاعل جدائی ناپذیر تلقی می گردد هیچ دریافتی نسبت به این که از آن به وجود می آید یا خود حادث می شود، یا قبلا وجود داشته یا در تاثیر علی از آن است به دست نمی دهد" (آرچر ۱۹۹۵، ۹۷). از نظر آرچر آثار و قوای فاعل و ساخت دو سطح متمایز را تشکیل می دهند. ساخت ها از روابط متقابل بین فاعلین در طول زمان به وجود می آیند اما به خودی خود دارای آثار هستند. همچنین او معتقد است که تاثیرات متقابل فاعل و ساخت را می توان بر اساس دو فرضیه مورد مطالعه قرار داد: "(۱) لزوما ساخت بر کنش یا کنش هائی که آن را بازسازی می کنند یا تغییر می دهند از نظر زمانی مقدم است؛ (۲) گسترش ساخت لزوما مؤخر بر مراحل کنشی است که آن را به وجود می آورد" (آرچر ۱۹۹۵، ۱۵). غیر از بیان آثار و قوای "فاعل" و "ساخت"، آرچر هیچ

اثر عینی برای "روابط" قائل نمی‌شود و در این مورد هیچ شرحی نمی‌دهد، حال آنکه در نظریه ساختارمندی ساخت نقش "روابط" را ایفا می‌کند (همان: ۳۴-۳۳).

### دیدگاه برگزیده

در این نقد و بررسی فرض ما بر این است که در واقعیت‌های اجتماعی "فرد"، "جامعه"، و "روابط" وجود متعینی ندارند که نتوانند در ترکیبات مختلف صفات گوناگون از خود بروز دهند. این سه بر یکدیگر تاثیر و تأثیر متقابل دارند، و ما به "تقوم" بین این سه قائل هستیم. با توجه به منطقی سیستم تکاملی کل هر وجود اجتماعی وابسته به نظام ما فوق خود است، که از مجرای جامعه، رابطه و فرد در راستای آن جهت اجتماعی ما فوق، تأثیر می‌پذیرند. ضمن این که قابلیت‌های فرد و رابطه نیز در این تشکل اجتماعی آثار خود را دارد. این ارتباط متقابل را ربط تقومی می‌نامیم. با توجه به همین تقوم بین این سه است که با تغییرشان در ترکیبات مختلف آثار متفاوت به وجود می‌آید. برای مثال در خانواده‌های مختلف در عین حالی که نقش پدر، مادر و فرزندان در هر فرهنگ بالجمله مشابه یکدیگر است، اما این افراد در خانواده‌های مختلف متفاوت عمل می‌کنند و نوع ارتباطشان کاملاً مشابه یکدیگر نیست و نتایجی که از رفتار خانواده‌ها حاصل می‌شود، در عین حالی که در کل جامعه پذیری فرزندان است، اما با یکدیگر متفاوت است. فاعل‌ها کنشگرهای اجتماعی و ارتباطی هستند؛ نظام اجتماعی پدیده‌ای با آثار و ترتبات خویش است که هم در زمینه اجتماعی خود تحقق می‌یابد و هم حاصل تقوم میان فرد و رابطه می‌باشد. روابط، ارتباط دهندگان بین افرادی هستند که اعمال جمعی آنها در یک زمان و مکان خاص نظام اجتماعی خاصی را شکل می‌دهد و این مستلزم حضور افراد به خصوصی است. تأکید آرچر، مثل دیگر متفکرین واقع‌گرا (رنالیست)، بر دو عامل اول - فرد و جامعه - است و گیدنز بر عامل سوم - روابط - تأکید دارد. در این نقد و بررسی ما از ترکیب این دو نظر دفاع می‌نمائیم. در عین حال چنین می‌گوئیم که می‌توانیم بین فرد، جامعه و روابط بینشان تمایز قائل شویم، اما این سه در هر تشکل اجتماعی از یکدیگر غیر قابل تفکیک هستند و وجودشان به یکدیگر متقوم است. همانطور که آرچر در مورد فرد و جامعه عقیده دارد، به نظر ما هر سه این‌ها آثار مربوط به خود دارند و هیچ یک حلال دیگری در خود نیست به طوری که منجر به خلع هویت آن شود. در طی قرون‌ها شاهد فرد، جامعه و نیز روابط که، به قول گیدنز، به عنوان جاده، مرز، و دیوار برای

فعالیت های افراد در جامعه عمل می کنند، بوده ایم که تشکل های اجتماعی را به وجود آورده اند. لازم به ذکر است که آرچر برای فرد و جامعه دو ذات مستقل در نظر می گیرد و با این سؤال و ایراد مواجه می شود که اگر دو ذات مستقل هستند پس چگونه می توانند بر یکدیگر تأثیر و تأثر داشته باشند.

هابرماس در کتاب *نظریه کنش ارتباطی*<sup>۲۱</sup> (۱۹۸۴، ۱۹۸۷) تلاش می نماید تا با استفاده از فلسفه زبانی پایه های نظریه انتقادی را گسترش دهد (کرایب، ۱۹۹۲: ۲۳۴). در این کتاب او می خواهد اولاً از ۱- فلسفه آگاهی رها شده به فلسفه زبان و رابطه بین فاعل شناسا و متعلق شناسائی اتکاء کند، ۲- از عمل استراتژیک یا راهبردی فاصله گرفته به عمل ارتباطی نزدیک شود. در عمل راهبردی شخص به دنبال رسیدن به اهداف خود است اما در عمل ارتباطی به دنبال رسیدن به توافق با طرف مقابل بدون تحمیل به هیچ یک از دو طرف می باشد و ۳- به کنش منطقی که موجب سلطه یک طرف بر طرف دیگر است نظر نداشته باشد، بلکه به کنش ارتباطی که در یک فضای دموکراتیک صورت می گیرد و به توافق طرفین می رسد توجه را جلب کند. ثانیاً او در این نظریه به یک اخلاق ملموس نه عمومی و مشترک بین همه، بلکه عملیاتی که در یک جریان منطقی و نه سنتی در یک اجتماع حاصل می شود توجه دارد. اخلاقی که نه بر اساس چرائی بلکه بر اساس چگونگی دنبال می شود. ثالثاً او به یک جامعه افراطی دموکراتیک می اندیشد که در آن همه دسترسی به ابزار منطقی و فرصت برای ابراز خود و شنیده شدن و دخالت داده شدن در نتیجه توافق را دارند (کرایب، ۱۹۹۲: ۲۳۶-۲۳۴). به این ترتیب هابرماس یک فضای دموکرات جمعی را زمینه ای برای ابراز وجودهای فردی در نظر می گیرد. در این فضا افراد خود را عرضه کرده و در یک جریان ارتباطی به توافقی که نه خود را تحمیل کرده و نه مورد سلطه واقع شده باشند می رسند. آن چه در نگاه مارکس به کار نسبت داده می شد در اندیشه هابرماس به زبان انتقال می یابد (کرایب، ۱۹۹۲: ۲۳۶). به این ترتیب زبان یک عنصر ارتباطی است که تعیین کننده در نظر گرفته می شود، هر چند در کار های اولیه تأکید هابرماس بر سه نوع علائق شناختی<sup>۲۲</sup>: الف) علائق تکنیکی<sup>۲۳</sup>، ب) علائق عملی<sup>۲۴</sup> و ج) علائق رهایی بخش<sup>۲۵</sup> قرار دارد. هر سه این علائق انگیزه و جریان عمل را برای فرد فراهم می کنند. علائق تکنیکی به کار اشاره دارد که میزان و نوع کنترل و تسلط شخص بر محیط را مشخص می کند. در علائق عملی نظر هابرماس بیشتر به زبان است که در یک ارتباط

متقابل می تواند در تغییر محیط اثربخش باشد. علائق رهائی بخش باز بیشتر به زبان باز می گردد که با توجه به قدرت فرد در ارتباط با دیگران در نهادهای اجتماعی مربوط می شود و در یک نظام دموکراتیک میل به ایجاد تساوی در اعمال قدرت اجتماعی بین کنشگران دارد. برای هابرماس علومی مانند روان کاوی مثالی برای این نوع از علایق است که در آن فشارهای نهفته در ضمیر ناخود آگاه بیمار تجلی پیدا می کند و با اندیشه روان کاو در یک سطح مساوی قرار می گیرد. علوم انتقادی مانند روان کاوی، در یک تعامل اجتماعی انسان ها را به شرایطی می رساند که می توانند در یک جریان مشارکت برابر در تصمیم گیری های اجتماعی نقش داشته باشند (کرایب، ۱۹۹۲: ۲۳۴-۲۳۲).

به این ترتیب در یک کنش ارتباطی کامل و در یک نظام کاملاً دموکراتیک است که فرد خود را با جامعه هماهنگ می سازد و خود را ابراز می دارد و نیازهای خود را بر طرف می کند. هابرماس برداشتی که افراد از جامعه و راه های رفع نیاز خود دارند را زیست جهان<sup>۲۶</sup> معرفی می کند و جامعه را سیستم یا نظام<sup>۲۷</sup> می نامد. در شرایط عادی جامعه یا نظام تلاش می کند تا از طریق نهاد های رسمی، خود را بر فرد تحمیل نماید و از طرف مقابل فرد در پی عمل بر اساس دریافت خود از زیست جهان، از طریق برقراری ارتباط با نظام است. در این میان عنصر ارتباطی زبان نقش مهمی ایفا می کند. مفهوم دیگری که هابرماس از آن استفاده می کند استعمار زیست جهان<sup>۲۸</sup> است. به نظر او تلاش نظام برای تحمیل خود بر زیست جهان افراد موجب استعمار زیست جهان آنان شده و به این ترتیب است که حرکت متقابل افراد، جنبش های نوین اجتماعی<sup>۲۹</sup> را شکل می دهد (کروسلی، ۲۰۰۲: ۱۵۴).

هابرماس سه عامل مورد نظر در این تحقیق را مورد توجه قرار می دهد. از دیدگاه او "فرد" در "زیست جهان" تجلی می یابد، "جامعه" در "نظام یا سیستم اجتماعی" خود را نشان می دهد و "رابطه" بین این دو توسط "زبان" برقرار می شود. به این ترتیب کنش ارتباطی شکل می گیرد. بنابراین او این سه عامل را در پدیده های اجتماعی تشخیص می دهد اما علی رغم خوش بینی کرایب به نظریه او، تفکیک و ترکیب قابل قبولی از این سه به دست نمی دهد. به نظر کروسلی<sup>۳۰</sup> اگر از یک منظر سیستمی بنگریم در اندیشه پردازی های هابرماس مشخص نیست که نظام و زیست جهان از یکدیگر جدا هستند، چه مقدار هم پوشی دارند و یا هر دو، جزء یک نظام

اجتماعی به حساب می آیند (کروسلی، ۲۰۰۲: ۱۵۴). به عبارت دیگر در اندیشه هابرماس مرز میان فرد و جامعه و نسبت و یا میزان هم پوشی این دو بر هم روشن بیان نشده است.

دیدگاه نظری بوردیو<sup>۳۱</sup> عمدتاً ترکیبی از دیدگاه کارل مارکس و ماکس وبر است، به طور مثال او تحت تأثیر مارکس مفهوم رابطه موقعیت طبقاتی و ابزار تولید را در نظر گرفته است و از وبر تحلیل گروه‌های منزلتی یعنی شیوه زندگی، سلیقه و پایگاه را الهام می‌گیرد (ممتاز، ۱۳۸۳: ۱۶۰-۱۴۹).

در کتاب تمایز<sup>۳۲</sup>، بوردیو برای نظریه کنشش، معادله‌ای تصویری (شماتیک) ارائه می‌کند:

$$[\text{سرمایه}^{۳۳}(\text{عادتواره}^{۳۴})] + \text{میدان}^{۳۵} = \text{کنش}^{۳۶}(\text{بوردیو، ۱۹۸۴: ۱۰۱}).$$

باید توجه داشت که منظور از این فرمول بیان رابطه‌ی مساوی به مفهوم ریاضی آن نیست. بوردیو معتقد است کنش‌های اجتماعی از طریق تعامل عوامل ذکر شده در فرمول، درون مرزهای شبکه‌های خاص که ساختاری شبیه به بازی دارند، تولید می‌شوند. در نگاه بوردیو دو مفهوم اصلی وجود دارند که آن‌ها را (۱) سرمایه و (۲) عادتواره می‌خواند. او معتقد است عاملین اجتماعی بر اساس سلیقه و قضاوت خود، تحت تأثیر تجربیات گذشته دارای عادتواره‌هایی هستند که آن‌ها را قادر به انجام اعمال روزانه تحت تأثیر دانش عملی می‌سازد. یعنی از طریق عادت‌واره می‌توانند به شرایط اجتماعی پاسخ داده و محرک‌های مرسوم عمل را مورد استفاده قرار دهند ... به عبارت دیگر، گرایش‌های خاصی در وجود عامل به دلیل تجربیات گذشته هست که او را قادر می‌سازد آن گونه که باید و شایسته است در شرایط خاص، عمل کند و این بُعد به طور مستقیم مربوط به تربیت طبقاتی او می‌شود (بوردیو، ۲۰۰۰: ۱۳۸). به یک معنی عادت‌واره آگاهی جمعی طبقاتی به معنی مارکسی آن در میان افرادی است که یک موقعیت خاص طبقاتی را اشغال کرده‌اند. عادت‌واره راه‌های شناخت و رهنمودهای اساسی در اختیار فرد قرار می‌دهد که فرد را قادر می‌سازد تا جهان را طبقه بندی، ارزیابی و انتخاب نماید (زاهد و فتوتیان، ۱۳۹۳: ۷-۸).

افراد انسانی معمولاً همیشه در گروه‌های جمعی زندگی می‌کنند که قابل تقلیل نبوده و دارای پویایی می‌باشند. رشد فرایند تمایز و درونی شدن در راستای چهار سرمایه مختلف بوجود می‌آید: (۱) سرمایه اقتصادی، (۲) سرمایه اجتماعی، (۳) سرمایه فرهنگی و



۴) سرمایه نمادین (فیلد، ۱۳۸۶: ۲۸-۳۸). سرمایه اقتصادی تشابه زیادی با مفهوم مارکسی کلمه سرمایه دارد و شامل سرمایه تولیدی می‌گردد که می‌تواند برای تولید اشیا و خدمات به کار آید. سرمایه اجتماعی به مقامات و روابط گروهی یا شبکه های اجتماعی (دوستی و نظیر آن) مربوط می‌گردد که فرد در درون آن قرار گرفته است و می‌تواند به نفع خود از آن استفاده کند. مفهوم سرمایه فرهنگی نزدیک به مفهوم وبری شیوه زندگی است که شامل مهارت‌های خاص، سلیقه، نحوه سخن گفتن، مدارک تحصیلی و شیوه‌هایی می‌گردد که فرد از طریق آن خود را از دیگران متمایز می‌سازد. سرمایه نمادین شامل نمادهایی می‌گردد که فرد به کار می‌گیرد تا به سطوح دیگر سرمایه مشروعیت بخشد (ترنر، ۱۹۹۸: ۵۱۲).

عامل‌های مختلف (کنش‌گران طبقاتی) شکل‌های مختلف سرمایه را تصرف می‌کنند و در درون میدان از یکدیگر متمایز می‌شوند، تمایزات در سطح افقی انجام می‌گیرد و جامعه به ابعاد اجتماعی متنوعی تقسیم می‌شود. مثل میدان دینی، میدان سیاسی، میدان هنری و... هر کدام از این حوزه‌ها در مبادله سرمایه‌های مختلف نقش دارند و برخی‌ها نقش ساختاری در توزیع انواع سرمایه دارند. کنش در هر میدانی یک بازی متفاوت است که ارزش‌ها، قواعد و موضوعات خاص خود را دارد. هر میدان تلاش می‌کند یک نقش کانونی را بازی کند که درجه آن به ارزش‌هایی که در میدان قانون نقش بازی می‌کنند وابسته است. عادتواره آن «احساس بازی» است که کنشگر از طریق بازی نقش، بدست می‌آورد (زاهد و فتوتیان، ۱۳۹۳: ۸).

مسیر<sup>۳۷</sup> مفهوم دیگری است که در نظریه بوردیو با اهمیت می‌باشد. همه ما امکان تحرک طبقاتی داریم که این امر از منشأ طبقاتی آغاز شده تا موقعیت کنونی ما حرکت می‌کند. به طور مثال، فرزند یک مغازه دار کوچک ممکن است با کسب سرمایه فرهنگی به موقعیت اقتصادی و سیاسی و قدرت قابل توجهی دست یابد. هر فردی مسیری را در زندگی اجتماعی خود طی می‌کند که آن مسیر می‌تواند او را از یک نقطه به نقطه دیگر حرکت دهد (هال و نیتز، ۲۰۰۷: ۴۸).

از دیگر مفاهیمی که بوردیو در تبیین نظری خود مورد استفاده قرار می‌دهد مفهوم دکسا یا اعتقاد است. دکسا یعنی اعتقاد به چیزی که اصلاً جای تردید ندارد و ما به آن ایمان قلبی داریم، به گونه‌ای که حتی نیازی به اثبات آن نداریم، چون اصلاً در آن شک نمی‌کنیم. یعنی بی‌چون و چرا و طبیعی است (ایگلتون و بوردیو، ۱۳۸۸: ۱۱۰). در

واقع کنش از نظر بوردیو تطابق بین دو امر است: ساختار عینی (زمینه یا میدان) و ساختارهای درونی شده (عادتواره و اعتقاد) (گرنفل، ۱۳۸۹: ۹۹). اعتقاد اشاره به ارزش‌ها و باورهای ناخودآگاه، عمیق، اساسی و آموخته شده‌ای دارد که بعنوان اموری جهانی و بدیهی در نظر گرفته می‌شوند و شکل‌دهنده به اعمال و افکار عاملان درون یک زمینه خاص هستند. دوکسا یا اعتقاد تمایل دارد از تنظیمات اجتماعی در میدان حمایت کند، بنابراین سلطه را مورد حمایت قرار می‌دهد و موقعیت سلطه را بدیهی و قابل قبول تصور می‌نماید (کروسلی، ۲۰۰۲: ۱۸۴).

برای بوردیو فضای سیاسی یک فضای عمومی مهم است. قدرت سیاسی در نظر بوردیو در جوامع مدرن در پائین‌ترین سطح مشروعیت قرار دارد و به لحاظ بالقوه یک فضای انتقادی را در بردارد. این فضای گفتمانی از دو طریق عادتواره‌ای حمایت می‌گردد. اول از طریق گروه‌های اجتماعی که در ارتباط با هم هستند و فضای عمومی را می‌سازند. مسائل سیاسی در میدان این چنین بوجود می‌آید. دوم به گفتمان عمومی برمی‌گردد که مسائل مرتبط با مشروعیت در این حوزه فعال است و فضای دوکسیک بوجود می‌آورد. در اکثر اوقات متقاعد کردن گفتمانی برای مشروعیت موثر لازم نیست، چرا که کنشگران وضعیت موجود را بصورت یک فرض عادتواره‌ای پذیرفته‌اند. کنشگران برای حفظ وضع موجود و یا تبدیل به وضعیتی جدید تصمیم نمی‌گیرند، حتی نقد آن‌ها مربوط به مشروعیت وضع موجود نیست، همچون بازیگران یک بازی با یکدیگر بازی می‌کنند اما در مورد خودبازی فکر نمی‌کنند. به هر حال آنچه که امروزه به طور عادی یا بر اساس عادتواره در حال انجام است ممکن است برای همیشه وجود نداشته باشد. شعور عامیانه امروز ممکن است علیه دیروز موضع‌گیری کند یا مبارزه کند و حافظه تاریخی را زیر سؤال ببرد. مشروعیت و ثبات اجتناب‌ناپذیر نیست، چرا که فراموشی حافظه تاریخی ایجادکننده نوعی بحران است. بوردیو معمولاً برای ارجاع دادن به وجود بحران به واقعه ماه می ۱۹۶۸<sup>۳۸</sup> اشاره می‌کند که در آن بین توقعات ذهنی و واقعیات موجود نوعی فاصله افتاد و بدین وسیله پیش‌فرض‌های دوکسا و درونی شده، ناگهان وارد فضای گفتمان شدند (بوردیو، ۲۰۰۰ ب، به نقل از زاهد و فقوتیان، ۱۳۹۳: ۱۲).

"دو نکته در اینجا قابل توجه است، اول آنکه همچنانکه بوردیو اشاره کرده است فاصله بین توقعات ذهنی با واقعیات مادی باعث ضربه خوردن به عادتواره می‌شود و

یک میدان را در ارتباط با عادتواره دچار بحران می‌کند. این مسائل در ارتباط با حوزه و میدان سیاسی قرار می‌گیرد ولی می‌تواند به دو میدان دیگر نیز وارد شود. هر میدان اجتماعی می‌تواند فضایی برای گفتمان باشد که مجموعه‌ای پیچیده از فضاها و عادات است. در لحظه‌ی بحران فرض‌ها و عادت‌های زندگی روزمره متوقف می‌شود و حالت بحرانی و شکل ابداعی در ارتباط با عمل به خود می‌گیرد، مثل تظاهرات ضدسرمایه‌داری در فرانسه " (زاهد و فتوتیان، ۱۳۹۳: ۱۳-۱۲).

در جمع بندی نظریه‌ی بوردیو با رویکرد رابطه‌ی فرد و جامعه می‌توان گفت که از نظر او جهان اجتماعی (جامعه) شامل میدان‌های خاصی می‌شود (دینی، هنری، سیاسی، .....). که در هر کدام از آن‌ها، بازی خاصی برای کنشگران در نظر گرفته شده است. کنشگران (فرد) با توجه به دوکسا و از طریق عادتواره (رابطه) که بر اساس تجربیات خود در زندگی، بر اساس سرمایه‌های اجتماعی مختلف، به دست آورده اند در بازی‌ها مشارکت می‌کنند. بوردیو در این میان برای کنشگران این مقدار اختیار را قائل می‌شود که عادتواره را بازتولید کنند و از این طریق است که جهان اجتماعی بازتولید می‌شود. البته از نظر کروسلی "عادتواره در دوره‌های بحرانی معلق شده، جای خود را به دیگری داده و اصل عاملیت را به گونه‌ای مبهم در می‌آورد ... " (کروسلی، ۲۰۰۲: ۱۸۶).

نظریه‌ی بوردیو با توجه به رابطه‌ی فرد و جامعه دارای ابهاماتی است که پاسخ آنان را در اندیشه‌های بوردیو نمی‌توان یافت. این که عاملیت فرد و اختیار او از کجا نشئت می‌گیرد و چگونه فعال می‌شود؟ چرا و چگونه افراد با تجربیات در یک محیط، در یک میدان متفاوت عمل می‌کنند؟ نسبت تأثیرگذاری سرمایه‌های اجتماعی و عادتواره‌ها در یک میدان چه مقدار است؟ سهم دوکسا یا اعتقاد و عادتواره در تنظیم کنش عامل چگونه تعیین می‌شود؟ تأثیر و تأثر متقابل دوکسا یا اعتقاد و عادتواره بر هم چگونه است؟ باز تولید عادتواره‌ها بر چه اساسی و چگونه انجام می‌گیرد؟ این‌ها سؤالاتی است که پاسخ آن‌ها را در نظریه بوردیو نمی‌توان یافت.

### جمع بندی و نتیجه گیری

به طور کلی در همه‌ی نظام‌های اجتماعی افراد بر اساس صفاتشان درگیر جامعه می‌شوند، جامعه با خصوصیات مربوط به خودش آنان را متأثر می‌کند، و روابط اجتماعی نیز نقش خود را به عنوان راه‌هایی که قابلیت‌های افراد را با موقعیت‌های اجتماعی و بالعکس مرتبط می‌نماید و موجب تعیین آنان می‌شود بازی می‌کند؛ در تشکیل کل

اجتماعی، اهمیت وجودی خود را دارند و هیچ کدام را نمی توان نادیده گرفت. هر کدام به عنوان یک بعد از نظام اجتماعی مداخله می نماید. به گفته گیدنز در طول زمان، افراد که از شرائط اجتماعی قبلی تاثیر پذیرفته اند بر اساس امکانات و محدودیت های زمینه اجتماعی موجود، با توجه به نوع رابطه ای که با آنان برقرار می نمایند عمل می کنند و آنرا تغییر می دهند. باید بگوئیم در این سازوکار همه عوامل درگیر اعم از فرد و جمع و رابطه در ترکیب جدیدی که به وجود می آید تغییر می کنند و تعین گذشته خویش را از دست می دهند و تعین تازه ای می گیرند. در دیدگاه تقومی: جامعه با توجه به نظام اجتماعی مافوق خود، راهبردی را پی می گیرد، روابط برای حرکت مجموعه در راستای آن راهبرد ساختارها را شکل می دهد و موجب تعین افراد بر حسب میزان اراده در مشارکت اجتماعیشان می شود.

در کتاب جامعه و تاریخ شهید مطهری، در مورد اصالت فرد و جامعه به رابطه این دو وجود می پردازند. شهید مطهری با استناد به آیات الهی معتقدند که از دیدگاه اسلام هم فرد اصیل است هم جامعه (مطهری ۱۳۵۹، ۲۱). ایشان در ارائه تعریف جامعه در یک جا جامعه را به "مجموعه ای از افراد انسانی که با نظامات، سنن، آداب و قوانین خاص به یکدیگر پیوند خورده و زندگی دسته جمع دارند" (مطهری ۱۳۵۹، ۱۱) تعبیر می نمایند و در چند سطر بعد تعریف دیگری مبنی بر "جامعه عبارت است از مجموعه ای از انسان ها که در جبر یک سلسله نیازها و تحت نفوذ یک سلسله عقیده ها و ایده ها و آرمان ها در یکدیگر ادغام شده و در یک زندگی مشترک غوطه ورنند" (مطهری ۱۳۵۹، ۱۲) ارائه می کنند. نگاهی به این دو تعریف نشان می دهد که از دیدگاه ایشان افراد از طریق "یک سلسله عقیده ها و ایده ها و آرمان ها" جامعه را می سازند و یا "با نظامات، سنن، آداب و قوانین خاص به یکدیگر پیوند خورده و زندگی دسته جمعی دارند". وقتی افراد از طریق "نظامات، سنن، آداب و قوانین خاص" و "یک سلسله عقیده ها و ایده ها و آرمان ها" جامعه را می سازند به این معنی است که "نظامات، سنن، آداب و قوانین خاص، یک سلسله عقیده ها و ایده ها و آرمان ها" عوامل ارتباط دهنده افراد به یکدیگر برای تشکیل جامعه هستند. بنابراین می توان گفت که از نوشته های ایشان هم می توان چنین استفاده کرد که در ساخت کل اجتماعی هم فرد دخیل است، هم جمع و هم رابطه (زاهد، ۱۳۶۹). آنچه در این جا علاوه بر بیان ایشان می آوریم این که، همان طور که در تعاریف ایشان از جامعه آمده است، چون نمی توانیم

برای هر یک از اینان ذات منفصل در نظر بگیریم، زیرا غیر قابل ترکیب می شوند، چنین بیان می داریم که این سه به یکدیگر متقومند. از این رو ما فرد و جمع و رابطه را در یک پیوند ناگسستنی در تشکل های اجتماعی می بینیم.

با نگاه اندیشمندانی که در این مقاله به آنان پرداختیم هر چند رابطه بین فرد و جامعه از دیدگاهشان به شیوه های مختلف تبیین می شود، می توان میان ذات انسان و جامعه تفاوت قائل شد و از این رو می شود انسان شناسی را مقدمه ای برای ورود به مباحث علوم انسانی قرار داد. اما با توجه به نقدی که بر هر یک از آنان ارائه نمودیم گفته شد که فرد و جمع و رابطه سه وجود به هم متقوم در همه تشکل های اجتماعی هستند و نمی توانیم برای هر یک ذاتی مجزا از دیگری در عینیت بیابیم. به این ترتیب با توجه به این که انسان به خودی خود و مجزای از رابطه و جمع واقعیت عینی ندارد اگر انسان شناسی را به عنوان یک عامل اساسی در مطالعات علوم انسانی بدون توجه به جامعه و رابطه ای که با آن برقرار می کند به کار بگیریم، چون تعین فرد بدون جمعی که با آن رابطه دارد ممکن نیست، از نقطه مبهمی مطالعه خود را آغاز کرده ایم.

#### پی نوشت ها

1. Ian Craib
2. Modern Social Theory, From Parsons to Habermas
3. Max Weber.
4. meaningful action.
5. Weberian
6. Talcott Parsons.
7. Marx.
8. Durkheim.
9. Social Interactionism.
10. Mead.
11. Erich Fromm.
12. Archer.
13. Collectivistic.
14. Individualistic.
15. Giddens.
16. structuration theory.
17. Agency.

18. Structure.
19. social system.
20. Praxis.
21. The Theory of Communicative Action
22. Cognitive interest
23. Technical interest
24. Practical interest
25. Emancipatory interest
26. life world
27. system
28. Colonization of the life world
29. New Social Movements
30. Crossley
31. Bourdieu
32. Distinction
33. Capital
34. Habitus
35. Field
36. Practice
37. Path

۳۸. اشاره به جنبش‌های دانشجویی بر ضد سرمایه‌داری دارد که در نهایت به شکست جنبش منتهی شد و باعث تغییر و تحولات بسیاری در فضای فکری اندیشمندان متأخر گردید.

## منابع

### الف) منابع فارسی:

- ایگلتون و بوردیو (۱۳۸۸) «ایدئولوژی؛ عقاید رایج و زندگی عادی»، برگردان از جواد گنجی، فصلنامه سینما و ادبیات، شماره بیستم، بهار، ۱۰۹-۱۱۲.
- زاهد زاهدانی، سید سعید (۱۳۶۹) "رابطه فرد و جامعه: مقایسه دو دیدگاه"، شیراز، مجله علوم اجتماعی و انسانی، دانشگاه شیراز، دوره پنجم، شماره دوم، بهار.
- زاهد، سعید (۱۳۸۱) جنبش‌های اجتماعی معاصر ایران، تهران: طه و سروش، ۱۳۸۱.
- زاهد، سید سعید، علی فتوتیان (۱۳۹۳) "نقد و بررسی نظریه جنبش‌های اجتماعی کروسلی از منظر نظریه اصالت ربط، فرد و جمع"، رهیافت انقلاب اسلامی، سال هشتم، پائیز، شماره ۲۸، صص ۲۴-۳.
- فیلد، جان (۱۳۸۶) سرمایه اجتماعی، ترجمه غلامرضا غفاری و حسین رضوانی، تهران: انتشارات کویر.

- گرنفل، مایکل، (۱۳۸۹) *مفاهیم کلیدی پیر بوردیو*، برگردان از محمد مهدی لیبی، تهران، نشر افکار.
  - ممتاز، فریده (۱۳۸۳) «معرفی مفهوم طبقه از نگاه بوردیو»، پژوهشنامه علوم انسانی، شماره ( ۴۲ - ۴۱ )، بهار و تابستان، ۱۴۹-۱۶۰.
  - مرتضی مطهری. (۱۳۵۹) *جامعه و تاریخ*. قم: انتشارات صدرا.
- (ب) منابع انگلیسی:
- Archer, Margaret S., 1995: *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach* (Cambridge, Cambridge University Press).
  - Bourdieu, Pierre (2000 a) *Pascalian Meditations*, Translated by Richard Nice, Oxford, Polity Press.
  - \_\_\_\_\_ (2000 b) The politics of protest (interview), *Socialist Review*, June, pp.18-20.
  - \_\_\_\_\_ (1984) *Distinction*, London, Routledge.
  - Craib, Ian, (1992) *Modern Social Theory, From Parsons to Habermas*, London Harvester, Wheatsheaf.
  - Crossly, Nick (2002) *Making Sense of Social Movement*, Buckingham, Open University Press.
  - Giddens, Anthony, 1984: *The Constitution of Society* (Cambridge, Polity Press).
  - Habermas, J. (1984) *The Theory of Communicative Action*, Vol. 1, Cambridge, Polity Press.
  - \_\_\_\_\_ (1987) *The Theory of Communicative Action*, Vol. 2, Cambridge, Polity Press.
  - Hall, Rogohn, Mary go Neitz and Marshall Battanl (2007) *Sociology on Culture*, London, Routledge.
  - Marx, Karl, 1888: *Manifesto of the Communist Party* (Chicago, Charles H. Kerr).
  - Turner, Jonathan H (1998) *The Structure of Sociological Theory*, Belmont, CA, Wadsworth Publishing Company.
  - Weber, Max, 1930: *The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism*, trans. Tolcott Parsons (New York; Charles Scribner's Sons).